

Bratislava – náčrt vzniku a vývoja mesta

TATIANA ŠTEFANOVIČOVÁ

Katedra archeológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave (bývalé pracovisko, t. č. pôsobí v Slovenskom archeologickom a historickom inštitúte v Bratislave)

Bratislava patrí k mestám, ktoré nevznikli na zelenej lúke. Na jej vytvorenie malo veľký vplyv výhodné zemepisné prostredie na strednom Dunaji v mieste, kde sa stretali výbežky horských masívov, ktoré z dvoch strán zvierali tok Dunaja. Z východu tu končil Karpatský oblúk Malými Karpatmi, zo západu alpský masív Litavským pohorím a vytvorenou úžinou prechádzali dve veľmi významné diaľkové cesty – západovýchodná, nazývaná Podunajskou a severojužná, nazvaná jantárovou, ktorá spájala Baltické more s Jadranom. Práve preto dané územie vyhľadával človek od pradávna.

Pre vznik mesta je veľmi zaujímavé nadviazanie dvoch intenzívnych osídlení, keltského a včasnostredovekého – slovanského, ktoré síce neznamená vývojovú sídliskovú kontinuitu, ale určitý súvis medzi obooma etapami musel byť. Staršie keltské osídlenie pochádza z posledných storočí doby pred Kr., mladšie slovanské z čias 7. až 10. storočia po Kr., ich vzájomná koexistencia neprichádza preto do úvahy. Obdobie medzi týmito časovými ohraničeniami vypĺňa chaotická doba tzv. sťahovania národov, keď zanikla Rímska ríša a územím stredného Podunajska prešli viaceré, najmä germánske kmene. Podobnosť medzi vývojom uvedených dvoch období je preto veľmi pozoruhodná.

Výraznou dominantou na území dnešného mesta bol už oddávna kopec na poslednom výbežku Malých Karpát, na ktorom sa dodnes nachádza Bratislavský hrad. Dosť intenzívne bol osídlený už v neskorej dobe kamennej, neskôr tu žili ľudia v staršej dobe železnej, ktorých kultúru nazývame podľa rakúskeho náleziska kalenderberskou. Počas výskumu hradnej výšiny sa našli tiež aj ich príbytky s keramikou (Štefanovičová 1974, 45-53), ale skutočne intenzívne osídlenie možno konštatovať až v dobe, keď našu krajinu osídlili Kelti. Usadili sa nielen na hradnom kopci, ale aj na jeho južnom a východnom svahu a na rovine pod ním. Využili nielen výhodnú hradnú výšinu, ale aj ľavý breh rieky, kde sa

nachádzal dunajský brod, ktorý umožňoval prechod a prevoz tovaru. Južný svah hradného kopca mal smerom k Dunaju pomerne príkrý spád, na rozdiel od východného svahu, ktorý sa zvažoval miernejšie, smerom k čiastočne členitej terase, na ktorej neskôr vzniklo mesto. Preto sa v minulosti sústredila pozornosť výskumu na východnú stranu hradného kopca. Pozornosť priťahovalo aj to, že na terase východne od hradu sa postupne nachádzal dostatok dokladov o existencii staršieho sídliskového útvaru (pred-)mestského typu, ktorý reprezentovalo opevnené sídlisko so sústredenou hrnčiarskou aj kováčskou výrobou – oppidum. Bolo to tiež kumulovanie nálezov výroby keltských mincí doložených jednak hromadnými nálezmi mincí, ale aj ich výroby vo forme odlievacích platničiek, aké sa našli napr. v suteréne domu na Panskej ul. 19 (Zachar - Rexa 1988, 27 n.). Opevnenieestskej aglomerácie malo na západnej strane kamennú vstupnú bránu, podobnú, aká je charakteristická pre neskorolaténske – včasnorímske opevnenia (Novotný 1976, 205-211). Dlhochýbala tomuto keltskému mestu akropola, tú odkryli až počas neskoršieho archeologického výskumu Bratislavského hradu v prvom desaťročí dvadsiateho prvého storočia. Výskum ukázal, že sa na území hradu a jeho podhradí stretla neskorolaténska kultúra s včasnorímskou na prelome 1. a 2. tisícročia, k čomu došlo v historickej situácii, keď sa keltská civilizácia rozpadala a Rimania posunuli hranice svojej ríše až na Dunaj.

Výskum južnej strany hradného kopca sa mohol uskutočniť až po asanácii zástavby, ktorá sa tam rozvinula od 11. – 12. storočia a priniesol napriek očakávaniam prekvapujúce výsledky. Pritom je zaujímavé, že na rytine Hoefnaglia z roku 1574 vyzerá úpätie južného svahu intenzívnejšie zastavané ako vyššie spomenutá východná časť. Cesta od dunajského brodu, ktorá viedla do západnej časti keltského oppida a neskoršieho stredovekého mesta, bola intenzívne využívaná už od čias keltského osídlenia, ktoré je tu doložené mohutnou sídliskovou vrstvou aj objektmi. (Vrtel-Kovár-Hanuš-Musilová-Lesák-Resutík 2012).

Dá sa predpokladať, že obyvatelia a vládcovia keltského oppida boli v kontakte s Rimanmi, ktorí v tom čase rozširovali a opevňovali svoje impérium na Dunaji a mohli sa tak zúčastniť na opevňovacích prácach aj výzdobe niektorých objektov, ktoré pre Keltov postavili najmä na akropole. Z tohto pohľadu sa môže zmeniť aj interpretácia niektorých

v minulosti odkrytých objektov, ako spomenutá brána v západnom opevnení oppida, alebo napr. stavba z kamenných kvádrov s vydláždenou spodnou časťou, ktorá tvorila jadro neskoršej stredovekej Vodnej veže na južnom podhradí Bratislavského hradu. Uvedená stavba nie je totiž doteraz jednoznačne vysvetlená, hoci kamenné opracované kvádre a dlaždice navodzujú predstavu rímskej stavby, ale v zásypoch zvonka aj zvnútra objektu sa našiel len laténsky črepový materiál a tak vznikla domnienka, že môže ísť o časť stavby včasnostredovekého mosta, resp. prístavného móla, pri ktorom mohli pristávať lode s tovarom. Intenzívne keltské osídlenie dokladajú aj na južnom Podhradí mohutné vrstvy s laténskou keramikou, a tiež niekoľko hrobov zo staršieho výskumu L. Zachara a P. Baxu (1993, obr. 105, s 185), ktoré sa považujú už za zánikový horizont keltskej osady. O jej živej existencii svedčia tiež nálezy platničiek ma odlievania mincí, podobne ako na území voľakedajšieho oppida.

Rimania aj napriek dokladom o prenikaní do priestoru severne od Dunaja, nepričlenili si toto územie nikdy celkom k svojej ríši a tak napriek objavom viacerých rímskych stavieb ako boli Devín, Stupava, Cífer- Pác, Milanovce a pod., nestalo sa toto územie súčasťou Rímskej ríše. Do toho zasiahli, ako bolo hore uvedené, vpády rôznych kmeňov, najmä germánskych v rámci sťahovania národov, až kým nezačali postupne na územie dnešného Slovenska prenikať v 6. – 7. storočí slovanské kmene. Napriek nedoloženej kontinuite muselo byť predchádzajúce osídlenie a kultúra dosť silná na to, aby sa svojím spôsobom zopakovala situácia v slovanskom osídlení, sprostredkovaná možno zvyškami keltsko-rímskej tradície.

Nazdávame sa, že Slovania, ktorí na územie Slovenska prišli s pomerne veľmi jednoduchou kultúrou sa rýchle asimilovali a pravdepodobne boli schopní vyťažiť čo najviac z vyspelého prostredia, ktoré tu po Keltoch a Rimanoch našli. Približne po dvesto rokoch od doby ich príchodu tu nachádzame už formovanie sídliskových zoskupení, ktoré predchádzali neskorším včasnostredovekým mestám. Na území Slovenska a Moravy bývajú nazývané hradskými mestami.

V prípade Bratislavy možno povedať, že Slovania akoby kopírovali predchádzajúci keltský predmestský útvar – oppidum. Túto vývojovú líniu nezasiahol ani príchod a čiastočné usadenie sa Avarov v 7. – 8. sto-

ročí. Ich kultúra bola v tom období v porovnaní so slovanskou dosť rozdielna. Pamiatky, ktoré tu zanechali, sa zachovali prevažne v podobe pohrebísk, ktoré boli síce v okolí Bratislavy početné – Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica, Čunovo, ale od slovanských sa celkom odlišovali.

Dominantou včasnostredovekej Bratislavy ostal hradný kopec a v ďalšom období sa osídlenie šírilo po jeho svahoch na východ a na juh. Pretože Bratislava patrí k zďaďa najsystematickejšie preskúmaným stredovekým mestám, možno sa pokúsiť načrtnúť obraz jej výstavby. Písomne je doložená už k začiatku 10. storočia zmienkou salzburských letopisov o strašnej bitke, ktorá sa pri nej odohrala 4. – 5. júla roku 907. Stretli sa v nej spojené franské vojská s oddielmi maďarských kmeňov, pričom maďarské oddiely zvíťazili a otvorili si tak cestu ďalej, do západnej Európy, až kým ich nezastavila porážka na rieke Lech. Po nej sa stiahli postupne nazad do Karpatskej kotliny, kde sa usadili. Záznam naznačuje, že Bratislava bola začiatkom 10. storočia významným hradom v strednom Podunajsku. O jej predchádzajúcom vývoji však nemáme žiadne písomné zmienky, preto sa môžeme opierať len o interpretáciu pamiatok získaných pri archeologických výskumoch. Tie sú našťastie dosť bohaté, avšak nie vždy ich možno jednoznačne vysvetliť.

Názory na možnosti argumentácie prostredníctvom archeológie boli v minulosti dosť skeptické, pretože Bratislava bola intenzívne až do súčasnosti osídlená, s bohatou stavebnou činnosťou, o ktorej sa predpokladalo, že do veľkej miery zničila staršie pamiatky. Tento názor bol pomerne rozšírený aj v päťdesiatych rokoch, keď sa rokovalo tiež aj o potrebe výskumu Bratislavského hradu v súvislosti s jeho rekonštrukciou, resp. obnovou. Vďaka presvedčeniu niektorých nadšencov v radoch historikov, historikov umenia, archeológov, architektov, umelcov a treba povedať tiež aj politikov v SNR sa podarilo výskum nielen schváliť, ale aj uskutočniť. Výsledky výskumu boli mimoriadne prekvapujúce, doložili existenciu veľkomoravského opevneného centra so svetskou aj cirkevnou funkciou na hradnom kopci, o ktorom sa predpokladalo, že ak tam aj pamiatky starého vývoja boli, zničili ich viacnásobné neskoršie prestavby. Tieto výsledky sa stali argumentom pre presadzovanie ďalších výskumov v Bratislave. Niektoré boli rozsiahle, ako napr.

výskum západného okraja mesta, publikovaný ako západné suburbium (Polla, 1979) alebo výskum areálu bývalej Akademie Istropolitany na Ventúrskej a Kapitulskej ul. (Vallašek 1972), iné mali menší rozsah, spolu však vytvárali mozaikový obraz najstaršieho osídlenia, ktorý sa stále dopĺňal. K posledným výskumom, už v dvadsiatom prvom storočí, patrí najmä rozsiahle odkrytie severnej časti hradného kopca, ktoré prinieslo už spomenuté celkom nové objavy ako aj výskum južného podhradia Bratislavského hradu, ktorý bol taktiež prekvapujúci.

Na tejto situácii je pozoruhodné, že skeptické názory na pôvodné slovanské osídlenie územia neskoršieho mesta, ktoré vychádzali zo skutočne veľmi skromných nálezov boli výskumami vyvrátené a v súčasnosti nie je už problém hovoriť o slovanskej Bratislave, ktorá prerástla do včasnostredovekého mesta.

Spomenutý dunajský brod hral významnú úlohu tak ako v čase keltského osídlenia aj v začiatkoch včasného stredoveku, keď ovplyvnil tvorbu cestných komunikácií. Cesta od neho viedla pod južným úpäťm hradného kopca do západnej časti neskoršieho mesta. Tam pod výšinou, na ktorej neskôr postavili farský kostol, sa vytvorila vidlica ciest, ktoré potom pokračovali východným smerom k neskoršej bráne sv. Vavrince a severným k bráne sv. Michala. Na východnom svahu hradného kopca sa vytvorila podhradská osada so sakrálnou stavbou, okolo ktorej sa pochovávalo (Vallašek, 2003, 111-122). Neskôr slúžila aj ako karner – pohrebná kaplnka, keď sa do jej spodnej časti ukladali kosti zo starších porušených hrobov. Tento typ pohrebných kaplniek bol v oblasti Bratislavy najmä v 13. storočí dosť častý, podobne ako na priľahlom území Rakúska. K tým, ktoré vznikli pred 13. storočím patrí aj menší karner pri kostole sv. Salvátora na Bratislavskom hrade. Najkrajším a dodnes zachovaným príkladom je románsky karner v rakúskom Petroneli. V Bratislave sa našiel pod dómom sv. Martina, resp. pod jeho neskoršou kaplnkou sv. Anny, aj pri kostole sv. Vavrince, ktorý sa nachádzal v blízkosti spomenutej brány, pod dnešným Nám. SNP. Po zániku karnera na východnom svahu hradného kopca postavili v jeho blízkosti gotický kostol sv. Mikuláša, ktorý sa v barokovej prestavbe zachoval dodnes. Jeho zasvätenie poukazuje na nemeckú kolonizáciu, ktorá mala pravdepodobne zásluhy na rozvoji obchodu vo vznikajúcom meste.

Na hradnom kopci prestavali niekedy začiatkom 11. storočia pôvodný veľkomoravský kostol, pričom využili jeho základy. V priebehu 12. storočia vybudovali pri ňom pohrebnú kaplnku, karner a keď sa kostol stal súčasťou prepoštvstva, doloženého aj písomnými prameňmi, postavili pri ňom ďalšiu stavbu, z ktorej sa zachovalo len torzo (Štefanovičová 1975).

O ďalšom vývoji mesta nás informujú najmä písomné pramene, podľa ktorých presunuli prepoštvstvo hradu do podhradia, resp. do vznikajúceho mesta v roku 1204 a v roku 1221 tam presunuli aj hradný kostol na výšinu, kde neskôr postavili dnešný dóm sv. Martina. Pôvodne bol zasvätený sv. Salvátorovi, neskôr Salvátorovi a Martinovi a nakoniec sa ustálilo len patrocínium sv. Martina. Pri výskume interiéru sa podarilo odкрыť len pätku kamenného stĺpa pôvodného románskeho karnera a znovu odкрыť a vyčistiť priestor karnera na jeho severnej strane (Štefanovičová 2004). Kostol zanikol niekedy na prelome 13. a 14. storočia, keď došlo k výstavbe murovaného mestského opevnenia, do ktorého zapojili aj západnú časť dnešného domu sv. Martina.

Včasnostredoveké osídlenie južného podhradia bolo dlhý čas veľmi fragmentárne. Počas výskumu v rokoch 2007 – 2008 sa však zistili výrazné vrstvy, ktoré obsahovali slovanskú keramiku a v jednej z nich sa našli aj tri železné sekerovité hrivny, ktoré dovoľujú nálež rámcove zaradiť do prvej polovice 9. storočia. (Štefanovičová, 2012, 332-337). O niečo východnejšie odкрыl výskum rozsiahlu stavbu s drevenou konštrukciou o rozmeroch 10 x 8 m. Konštrukciu tvorili steny z drevených zrubených (zrubových) trámov a uprostred objektu sa našli jamky po koloch, ktoré niesli strešnú krytinu zhotovenú z prúteného pletiva. Steny boli z vonkajšej strany lemované jemnou žltou hlinou – sprašou. Podobné žliabky sa našli aj v západnom a severnom okolí stavby, ich súvis s konkrétnou stavebnou činnosťou však nebol zistený. Stavba zanikla požiarom, pri ktorom sa jej steny a najmä strecha zrútili dovnútra. Do stien stavby boli neskôr, v stredoveku, zahĺbené 3 kamenné studne, z ich výplne sa nedalo zistiť presnejšie časové zaradenie. Počas výskumu celej tejto halovej stavby sa zistil len malý počet nálezov, podľa ktorých by bolo možné stavbu, prípadne jej fázy presnejšie časove zaradiť. Vzhľadom na isté super pozície s hrobmi a s nádobou, ktorá sa našla na jej obvodě, môžeme len hypoteticky

predpokladať, že pochádza z konca 8. – začiatku 9. storočia. Podobne otvorená ostáva aj otázka funkcie stavby. Na obytný objekt je príliš rozsiahla v porovnaní s rozmermi príbytkov vtedajšieho obdobia, ktoré dosahujú rozlohu 16 až 20 m², odkrytá stavba mala rozlohu asi 90 m². Napriek zachovaným častiam konštrukcie stien aj strechy nebolo v nej zachytené nijaké vnútorné členenie ani zariadenie. Preto vyvstáva otázka, či stavba nemohla súvisieť s prepravou tovaru prostredníctvom vyššie uvedeného dunajského brodu, v ktorého blízkosti sa nachádzala.

Severozápadne od uvedených nálezov sa na svahu našli zvyšky drevených zrubových príbytkov so zachovanou konštrukciou, ktoré pochádzajú z 10. – 11. storočia. Niekde sa našli len torzá, niekde aj kamenné pecky, ktoré hovoria o intenzívnom osídlení v uvedenom období. (Štefanovičová 2010, 240-244).

V jednom príbytku sa našlo torzo nádoby zdobenej rytou vlnovkou pravdepodobne z 10. – 11. storočia spolu s nádobou baňatého tvaru s odsadeným hrdlom profilovaným vodorovnými hranenými žliabkami. Pod hrdlom bola výzdoba nepravidelných radov vodorovných vrypov. Baňatá nádoba býva u nás označovaná ako maďarská, pravdepodobne je chazarského pôvodu.

Na našom území sa objavuje až s príchodom Maďarov. Na Slovensku má najbližšiu paralelu v nádobe z pohrebiska v Šarovciach (Novotný 1964, 65-80; Nevizánsky 2006, 285-328). Môže slúžiť ako doklad spolužitia prisťahovaných maďarských kmeňov s domácim obyvateľstvom (Štefanovičová 2010, 240-244). Osídlenie južného podhradia tým však neskončilo, pokračovalo ďalej od 13. storočia výstavbou kamennej architektúry, čo sa však už stalo predmetom architektonického bádania.

Literatúra

- NEVIZÁNSKY, G. 2006 : Staromaďarské jazdecké pohrebisko v Leviciach – Géni. In: Slov. arch. LIV , 185-328.
- NOVOTNÝ, B. 1964 : Slovanské radové pohrebisko v Šarovciach, okr. Levice. In: Musaica, Zborník FFUK Bratislava, 65-80.
- NOVOTNÝ, B. 1976 : Das Oppidum von Bratislava. In: Actes du XXVIIIe colloque du IX. Congres international des Sciences Préhistorique et Protohistorique, Nice. Zost.P.-M. Duval – V.Kruta, Paris, 205-211.
- POLLA, B. 1979 : Bratislava – západné suburbium. Košice.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 1974 : Mladohalštatské sídlisko na Bratislavskom hrade. In: Zborník SNM História 14, 45-53.

ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 1975 : Bratislavský hrad v 9. -12. storočí, Bratislava, Obzor.

ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 2004 : Dóm sv. Martina. Výsledky archeologického výskumu. Bratislava.

ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 2010 : Nález na južnom podhradí Bratislavského hradu. In : Zamereno na stredovek. Zborník Z. Měřinskemu Praha, 240-244.

ŠTEFANOVIČOVÁ, T. 2012 : Južné podhradie Bratislavského hradu. In: Dejiny Bratislavy od počiatkov do polovice 13.stor. Zostavili J. Šedivý – T. Štefanovičová, Bratislava, 332-337.

VALLAŠEK, A. 1972 : Výsledky výskumu Academie Istropolitany v Bratislave. In: Arch. Rozhl. 24, 148-154.

VALLAŠEK, A. 2003 : Neznáma sakrálna stavba pod Bratislavským hradom. In: Musaica, Zborník FFUK, Bratislava, 111-122.

VRTEL, A. – KOVÁR, B. – HANUŠ, M. – MUSILOVÁ, M. – LESÁK, B. – RESUTÍK, B. 2012 : Keltské oppidum v Bratislave. Keltské osídlenie na území Vydrice. Výskum zimnej jazdiarne. Výskum na nádvorí hradu. Výskum na severnej terase hradu. In: Dejiny Bratislavského hradu od počiatkov do prelomu 12. – 13. storočia. Bratislava, 164-202.

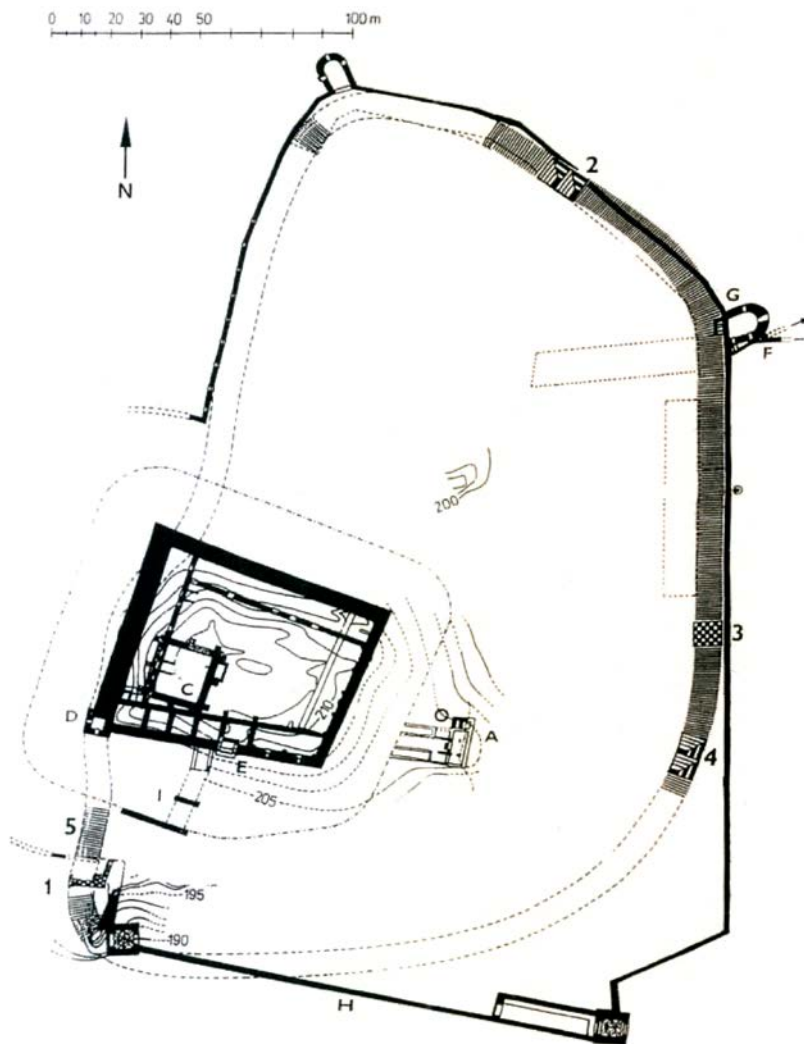
ZACHAR, L. – BAXA, P. 1993 : Význam bratislavského oppida v strednom Podunajsku. In: Dejiny Bratislavy, Zost. Štefanovičová T. , Bratislava, obr. 105, s. 185.

ZACHAR, L. – REXA, D. 1988 : Beitrag zur Problematik der spätlatenzeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. In: Zborník SNM História 28, 27–n.

Obr. 1. Bratislava (rytina J. Hoefnagla, 1574).

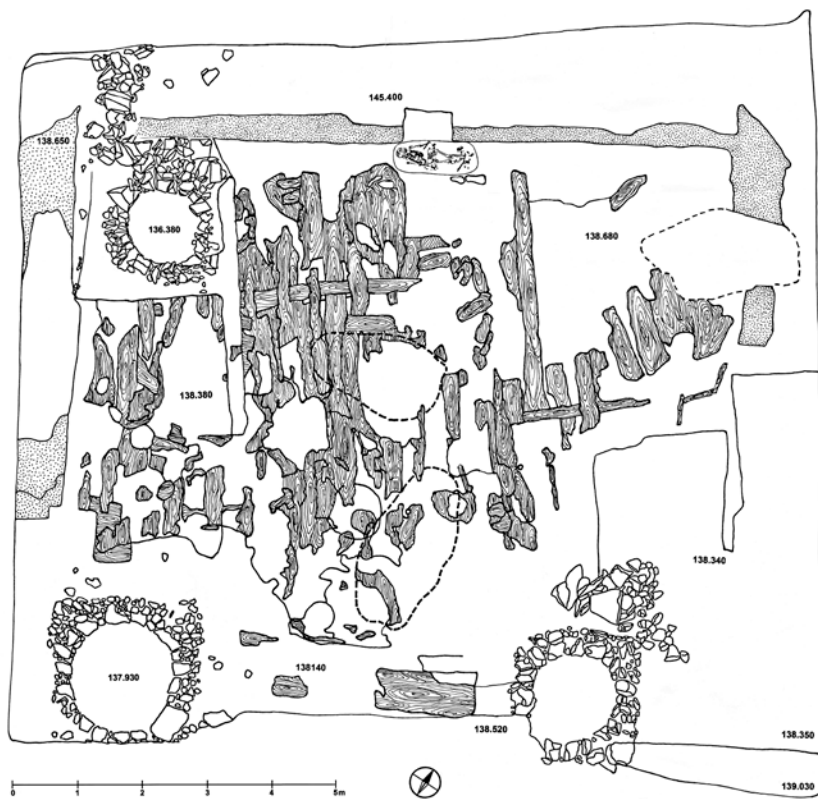

Obr. 2. Pôdorys Bratislavského hradu. A – sakrálné stavby, C – obytná veža z roku 1245, D – vysunutá veža zachovaná dodnes ako korunná, F-G – vonkajšie opevnenie z počiatku 15. stor s baštou Luginsland, vonkajšie opevnenie ktoré spájalo dve vstupné brány z počiatku 15. stor. , 1-5 – odkryté drevozemné opevnenie z 9.- 11. storočia, s komorovou aj roštovou konštrukciou

Obr. 3. Foto rozmernej drevenej stavby na južnom podhradí s neskôr zapustenými kruhovými studňami.

Obr. 4. Kresba a zameranie rozmernej drevenej stavby na južnom podhradí.

Summary

Outline for Resume to Origins of Bratislava

For origin of Bratislava is very important to say, that it was greatly influenced by very good geographical environment in the place, where on the middle Danube bulges of two mountain massifs Carpathians as well as Alps have met. The river Danube created here a pass, through which two very important long distance routes have gone through: Danube route from the west to the east and so called Amber route, from north to south, which have also influenced the origin of the settlement. For the establishment of latter medieval town is also interesting follow-up of two time wise different settlements, Celtic and early medieval-Slavic, which does not mean direct settlement continuity, but points to certain common signs.

A very important dominant of the whole area has been from early periods castle hill on the left bank of the river Danube, on which is up to the present time the castle of Bratislava. Under it has risen on southern as well as western side a settlement, which has evolved at the time of the century turn to a settlement of „early town type“ – a Celtic oppidum with an important craftsmen manufacture and on the top of the hill with representative structures of prince like character. After the fall of Celtic oppidum, in the times of great people's migration, the importance of Bratislava has declined. The importance came back in the second half of the eighth century, with the Slavic settlement. At that time a new fortification was built at the castle hill and a center of secular as well as church power arose. On the south and eastern side new villages arose, which have later became a base for the medieval town.

In the past a bigger emphasis was put on the villages and settlement on the eastern slope and on the flat land under it, where during the course of 12th and 13th century a center of church has moved from the castle. A church of St. Salvator has been built there, later renamed and rebuilt as a St. Martins church and other sacral, especially monastery like structures as were the church of Clarissa, church of the Franciscans and a town buildings. Excavations at the southern undercastle area showed, that in the beginnings of town origin, there have been also intensive settlement with important structures along the communication road, which went from important Danube ford to a developing town, to a church of St. Martin.

(Preklad do anglického jazyka: PhDr. M. Štefanovič)